

Gerevich László RÉGÉSZETI KINCSEK A DUNA-KANYARBAN

Már az 1938-as esztergomi ásatásoknál világossá vált előttünk, hogy hazánk középső vidékein, Budán és környékén, a Duna-kanyar térségében alakultak ki a legkorábbi időkben azok a központok, amelyeknek államképző szerepet tulajdoníthatunk. Másrészt, tárgyi bizonyítékokat kerestünk, s kutatunk ma is arra vonatkozóan, hogy a középkorban sokkal magasabb szintű kultúra alakult ki ezen a vidéken, mint amilyent tulajdonított e korszaknak a tudományos közvélemény. Pedig számos forrásmunka utal erre, de a leírtakat többé-kevésbé túlzásnak vélték, éppen a tárgyi emlékek hiányában. S e központ kisugárzásaként, az ország más tájain épült várak, városok, kolostorok művészetét tartották korábban elsődlegesnek, s ebből következtek a középkori magyar kultúra fejlettségére. Pedig e szélsőbb országrészekben a művészet szerényebb emlékei találhatók. A Duna menti kulturális központot a tatárok, majd a törökök teljesen elpusztították, illetve sokkal inkább az állandó harcok. Budavár visszafoglalása előtt például a budavári palota megviselt állapotban ugyan, de nagyrészt állt még, a visszafoglaláskor azonban úgyszólván kő kövön nem maradt, s elpusztult az egyedülállóan gazdag reneszánsz bronzszoborgyűjtemény is. A többi országrészben viszonylag épségben megmaradtak a városok is. A Duna-kanyari, pilisi, visegrádi, esztergomi, dömösi ásatások már most is képet adnak arról, hogy a központ Európa legjobb művészeti, s köztük építészeti törekvéseinek különleges kohója volt. Pilisszentkereszten kiástam Meráni Gertrúd síremlékének töredékeit, s kiderült, hogy a XIII. század eleji világhírű francia építész, a gótika fénykorának kiemelkedő művésze, Villard de Honnecourt készítette. Az ő, s feltehetőleg társainak magyarországi munkája nyomán a legtisztább francia katedrál plasztika Franciaországon kívül Európában először itt jelent meg, s szinte Franciaországgal egyidőben. Mindehhez hozzátartozik, hogy a Duna-kanyar vidékén emelkedő székvárosok első polgárai vallonok voltak, feltehetőleg már a XI. században letelepedtek itt és magas szintű kultúrát hoztak magukkal.

Két éve ásunk Dömösön. Az Árpád-házi királyok birtokközpontja volt itt, valószínűleg a legelső királyi szálláshelyek közé tartozott. Anonymus is említi, I. László itt adott ki oklevelet. I. Bélát itt érte egy baleset: a pontatlan leírások szerint rászakadt a trón. Dömös nincs messze Esztergomtól, az egykori fővárostól. Esztergom fontos dunai kikötő is volt Regensburgtól északkeletre, Kijev felé a Dunán szállították árucikkeiket a kereskedők, innen szárazföldön folytatták útjukat. Ez is befolyásolta települések kialakulását. E főváros mellett fekvő dömösi kastély később Álmos herceg tulajdonába került, s 1107-ben prépostságot alapított e területen. Itt élt megvakítva, megvakított fiával, Bélával együtt. II. Béla alapítványokkal gazdagította a prépostságot. A palotát az idők során feltehetőleg többször átépítették. Mátyás idején is fontos szerep jutott Dömösnek, de fénykora a XI. és XII. századra tehető.

Szerencsém volt, hogy sikerült megtalálni a palota és a templom maradványainak egy részét, amelyeket a múlt században is kerestek már. A szőlőtelepítések azonban segítettek eltüntetni a nyomokat, s ez a mi munkánkat is megnehezítette. Végül is megtaláltuk a háromhajós bazilikális templomot és a hitelesen helyreállítható altemplom romjait. Stílusa eltér a XI. század eleji, a felszentelés időpontja körüli építészeti és díszítő stílustól, lehetséges, hogy korábban, 1000 körül építették. Dömösön a legelső humusgrétegben IX-X. századi cserepeket találtunk. A palotából egyelőre az átépített pincét sikerült feltárni, s a palota alaprajzát is megállapíthattuk. A pilisszentkereszti ásatások is megerősítették azt a tényt, hogy a Duna-kanyar vidéke kulturális központnak számított. A pilisi apátság az ország egyik legrégebbi egyházi központja lehetett. A bencések már 1000 körül kolostort építettek itt, később II. Béla a ciszterciáknak adományozta, akiknek az európai stílus lényeges megváltoztatását jelző gótika előkészítésében döntő szerepet tulajdonítunk. A magyar kereszténység első kolostor alapításai közé soroljuk a pilisit, most pontosabban szeretnénk meghatározni az időpontot. A Pilisszel kapcsolatos kutatások újabb megvilágításba helyezték a honfoglaláskori magyar építészet első emlékeinek sajátos díszítő stílusát, a palmettás stílust. Véleményünk szerint ez a stílus a bizánci, a bolgár birodalom és Magyarország határterülete közelében, a Szerémségben alakult ki. [...]

Országszerte azokon a helyeken, ahol a legkorábbi püspöki, kolostori templomok sejthetők, másodlagos, harmadlagos beépítésből különös, szinte népies díszítésű, úgynevezett palmettás kövek kerültek elő. Ezek faragott díszében nem annyira a palmetta-motívum érdekes, hanem a díszítőrendszer, amely egész Európában, de főleg Bizáncban és keleten elterjedt palmetta-motívummal szemben egyedülállóan jellegzetes, akárcsak egy néprajzi csoport évszázadok alatt kialakult díszítő stílusa.

A magyar építőművészet tehát mindjárt a kezdetén egy olyan - talán először fém tárgyakon alkalmazott sajátos stílussal lépett föl a világ művészeti irányzatai között, amelyet az európai általános stílusokba való beleolvadása óta sem hozott létre. E kőfaragó stílus emlékeinek egyik leggazdagabb lelőhelye éppen Pilisszentkereszt, és ez az oka annak, hogy itt, a későbbi, XII. század végi, XIII. század eleji templom alatt vagy a romok körül keressük azt az első templomot, s azokat az épületeket, amelyek köveit az új cisztercita templomba és kolostorba építették be. Alapvető jelentőségű problémák ezek kultúránk és művészetünk története tisztázatlan kérdéseinek sorában.

Részlet Gerevich László: Középkori kövek c. cikkéből (Magyarország, 1972. december 10.)